

Over cultuurhistorische ontwikkeling van de Soester Eng

Vijfde Englezing
door Wim de Kam

26 februari 2013,
Molenaarskamer te Soest

Toen Pieter Augustinus me in oktober vorig jaar vroeg om de Englezing 2013 te verzorgen met als thema de cultuurhistorische ontwikkeling van de Eng heb ik wel even gearzeld omdat ik bijna zeven jaar geleden ook over dit thema een inleiding heb gehouden en ook toen al aan gegeven heb dat ik, hoewel zeer geïnteresseerd in cultuurhistorie, toch niet beschik over bijzondere kennis ter zake van cultuurhistorische landschapontwikkeling. Bovendien wat kun je nu nog voor nieuws brengen?

Dat ik toch ja heb gezegd op zijn verzoek was niet alleen een gevolg van de argumenten die de heer Augustinus daarvoor op charmante wijze aanvoerde maar ook omdat ik het als een opgave en uitdaging zag om me opnieuw in dit thema te verdiepen met de hoop er iets meer over te weten te komen en daar vervolgens over te vertellen. Is die hoop uitgekomen en heeft die uitdaging wat opgeleverd? Die vragen kan ik uitsluitend voor mijzelf onder enig voorbehoud bevestigend beantwoorden als ten minste onder de beperkt toegenomen kennis ook mag worden verstaan het zetten bij vraagtekens bij gevestigde opvattingen. Dat zegt uiteraard niets over de mogelijkheid om door middel van een voordracht anderen ook in die kennis te kunnen laten delen. Als troost voor diegene die in dat opzicht de voordracht als teleurstellend zullen ervaren mag ik verwijzen naar een artikel dat ik in 2009 heb geschreven over de Zuidelijke Eng t.b.v. het blad "Tussen Vecht en Eem". Dat artikel kunt u lezen op de website www.soestereng.nl

In 2006 sprak ik als mijn overtuiging uit dat over de specifieke cultuurhistorische ontwikkeling van de Eng nog ontzettend weinig bekend is en dat het dringend gewenst is dat daarover meer kennis beschikbaar komt. Om het historische landschap goed te kunnen lezen heb ik me zowel als stil genietende observerende wandelaar en als kritisch onderzoekende zinnenbennende boekenworm daarmee verstaan. Na in de afgelopen maanden veel te hebben gelezen en kritisch te hebben herlezen is mijn overtuiging van destijds bevestigd en verdiept. Iemand heeft het heel fraai verwoord als volgt:

“Wanneer het landschap een geschiedenisboek is, dan is het hoofdstuk van de zandlandschappen er een met een groot aantal ontbrekende bladzijden. De bladzijden die wel resteerden zijn door de tand des tijds grotendeels onleesbaar geworden of opnieuw bedrukt met de vette inkt van de jongere jaren”

Hoewel het ongebruikelijk is dat een lezing/voordracht begint met een aanbeveling wil ik dat toch doen. Ik wil de Stichting Vrienden van de Eng aanbevelen om het initiatief te nemen om in samenwerking met overheden en andere instellingen de wenselijkheid van een interdisciplinair onderzoek naar de cultuurhistorische ontwikkeling van de enen in Utrecht en het Gooi onder de aandacht te brengen van de universiteiten van Wageningen, Amsterdam en Utrecht en de Rijksdienst voor cultureel erfgoed te Amersfoort. Een paar jaar geleden is een prachtig boek verschenen over het Drentse essenlandschap. Het zou toch mogelijk moeten zijn dan een dergelijk werk ook voor deze omgeving wordt gemaakt. Wellicht kan dit gepaard gaan met het initiatief om daarvoor ook aanvullende fondsen te verwerven en mensen die een legaat willen nalaten of een fonds willen stichten voor een bijzonder doel op deze interessante mogelijkheid te attenderen.

Bij gebiedsgerichte cultuurhistorie gaat het om het opsporen, onderzoeken, interpreteren, waarderen, selecteren en weergeven van sporen, objecten, patronen en structuren en verhalen die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van de leefomgeving en een beeld geven van een door menselijk toedoen gecreëerde historische situatie of ontwikkeling in een bepaald gebied. De hiervoor genoemde activiteiten (opsporen etc) zijn geen neutrale activiteiten.

De zo juist weergegeven omschrijving van gebiedsgerichte cultuurhistorie omvat veel woorden maar schiet feitelijk toch tekort omdat in die omschrijving het denken over de cultuurhistorie van het gebied en de betekenis daarvan voor nu en de toekomst niet tot uitdrukking komt.

Bij de weergave van de geschiedenis zijn zowel de ‘cultura agrari’ (het bewerken van het land) als de ‘cultura animi’ (het bewerken van de geest) relevant en met elkaar verweven.

Het boerenverstand en de wetenschap hebben beide de verschijningsvorm van het historische landschap beïnvloed en doen dat nog. En daar blijft het niet bij. Het vorenstaande, dat wil zeggen de sterk met elkaar verweven ‘cultura agri’ en ‘cultura animi’ geldt des te meer als men bedenkt dat het landschap – en dat geldt ook voor de Eng – veel meer inhoudt dan alleen de ruimtelijke neerslag van een reeks antropogene(menselijke) en ecologische processen uit het verleden. Minstens zo belangrijk is de wijze waarop de mensen in de loop der eeuwen het landschap hebben ervaren en nu ervaren. Mentale constructies, gevoelens, ja zelfs ideologisch motieven (bv, van nationalistische snit of de constructie/beleving van identiteit), alsmede persoonlijke en collectieve herinneringen spelen bij de totstandkoming en ontwikkeling van een landschap een belangrijke rol. De bekende Engelse historicus Simon Schama heeft in zijn prachtige boek ‘Landschap en herinnering’ geschreven:

‘Voordat landschap ooit een ontspanning voor de zintuigen kan zijn, is het een werk van de geest. Het decor is evenzeer opgebouwd uit lagen geheugen als uit lagen rots’. Ik meen dat niet alleen lagen geheugen in dit opzicht een rol spelen maar ook lagen verbeelding. En in die combinatie van zintuiglijk en geestelijke herinnering en verbeelding van het landschap, waarmee wij onze natuurbeelden gestalte geven, is historisch gezien aan veranderingen onderhevig. Dat blijkt ook uit het prachtige boek van Mathijs Schouten getiteld “Spiegel van de natuur” dat is uitgegeven t.g.v. het 100 jarig bestaan van het Staatsbosbeheer en waarin de ontwikkeling van natuurbeelden in cultuurhistorisch perspectief wordt besproken. Ondanks die veranderingen is wel in de westerse cultuur dominant het instrumentele karakter dat aan de natuur, het landschap en het land wordt toegekend, d.w.z. dat het er primair is voor de mens. En die dominante opvatting is sterk beïnvloed door het christelijk gedachtengoed. Dat instrumentele karakter (dus bewerking en/of beleving van het landschap) is geen statisch gegeven maar verandert ook steeds. In de planvorming (bv. het bestemmingsplan) is sprake van aandacht voor de zich wijzigende instrumentele functie van de Zuidelijke Eng en een mogelijke uitbouw en benutting van dat instrumentele karakter. De vraag is of er voldoende aandacht is en zal blijven voor wat ik nu maar zal noemen de intrinsieke waarde van het Zuiderenglandschap ook al realiseer ik me dat ‘de intrinsieke waarde’ cultuurfilosofisch een omstrede begrip is. En over filosofie gesproken.

De filosoof Ton Lemaire heeft een heel boek geschreven over de combinatie van filosofie en landschap getiteld ‘De filosofie van het landschap’. Ik zal daarover nu verder niet uitweiden maar interessant is de daarin opgenomen omschrijving van het landschap als *een door de horizon verbonden en verenigde eenheid van natuur en cultuur*. Als we deze omschrijving toepassen op het gebied de Zuidelijke Eng dan is het duidelijk dat dit landschap in hoofdzaak is ontstaan in het laatste kwart van de negentiende eeuw en het eerste kwart van de 20e eeuw (spoorweg, bebouwing langs de oude Molenweg). Ik realiseer me dat daarna nog tal van mutaties in de horizon hebben plaatsgevonden tot in deze eeuw maar dat doet aan de hoofdzaak niet af. Het is dus geen tijdloos landschap, En als we verder in de tijd terug gaan dan moge duidelijk zijn dat hetzelfde gebied waarover we het hebben deel heeft uitgemaakt van verschillende landschappen. (met en zonder torens, met en zonder molens, met en zonder uitgebreide bossen aan de horizon.

Hoewel het thema gaat over de cultuurhistorische ontwikkeling van de Eng of breder bezien de cultuurhistorische ontwikkeling van het dorp Soest met de Eng als een centraal gegeven, is het duidelijk dat het landschap een optelsom is van natuur en cultuur. We zullen niet stilstaan bij het ontstaan van de natuurlijke aspecten van het landschap, maar het is evident dat het natuurlijk gegeven landschap in Soest mede heeft beïnvloed de latere cultuurhistorische ontwikkeling van de Eng zeker wanneer we die bezien in een wat bredere context dan uitsluitend de Zuidelijke Eng. Bovendien hebben in Soest ook letterlijk natuurland en cultuurland naast en door elkaar heen bestaan gedurende eeuwen ook op de Eng. Ook datgene wat nu uitsluitend als cultuurlandschap

kan worden aangemerkt zoals de Zuidelijk Eng wordt heden ten dage door menigeen nog als natuur ervaren. Terecht zijn drie wandelpaden op de Eng vernoemd naar natuurliefhebbers en natuurvorsers. Het instrumentele gebruik van de Eng omvat in historisch perspectief vele aspecten zoals blijkt uit een korte en niet volledige opsomming die ik kan weergeven en die aspecten zijn niet in alle opzichten harmonieus. We zullen niet bij al die aspecten stilstaan.

Maar als we uitgaan van de ‘culturi agrari’, het bewerken en verzorgen van het land door mensen, wanneer is dat dan ontstaan voor zover het gaat om de Eng. Dat weten we niet. Wel staat vast dat de middeleeuwse bewoners (en de middeleeuwen dan gerekend vanaf het jaar 500 na Chr.) geen maagdelijk natuurlandschap bewoonden maar te maken hadden met landschappelijke activiteit van de generaties voor hen. De aanwezigheid van de grafheuvel op het Engebergje (een lieu de memoire bij uitstek) is een tastbaar bewijs daarvan, alsmede van het ontstaan van een sedentaire vorm van samenleving in de jonge steentijd en bronstijd. In de jonge steentijd is de landbouw en veeteelt begonnen in deze streek ook al manifesteerde die zich in die periode met andere gebruiksvormen dan thans het geval is en mogelijk ook op andere locaties die minder gebonden waren aan de context die kenmerkend is voor de middeleeuwse vormgeving van het samenleven op en bewerken van het land. Ik merkte al op dat we niet weten wanneer de ontginning van de Eng precies is ontstaan en hoe die er toen uitzag. Over de periode voorafgaande aan de middeleeuwen is weinig bekend en zou nader onderzoek meer gegevens kunnen opleveren. Waarschijnlijk was de weg over de Eng, genaamd de Barenwech, al voor de middeleeuwen aanwezig. Ook over het begin van de vroege middeleeuwen is nauwelijks iets bekend. De Gebr. Hilhorst merken in hun boek over Soest, Hees en de Birk van de achtste tot de zeventiende eeuw op dat de hoeven (en het gaat er dan om zeven) de oorspronkelijke beheerseenheden waren die reeds bestonden voordat Karel de Grote in juni 777 aan de bisschop van Utrecht een aantal goederen schonk, waaronder de forest Fornhese (dat mede omvatte het grondgebied van wat later Soest genoemd werd). Tevens werd de bisschop bekleed met overheidsmacht. Tot de hoeven behoorde volgens de Gebr. Hilhorst niet alleen het door de hoevenaren bewerkte land maar ook alle overige gronden in de dorpen Soest en Hees, het zogenaamde waarschapsgebied. Een bewijs of bron voor de opvatting dat die zeven hoeven in 777 al aanwezig waren wordt niet geleverd. Soest wordt eerst 250 jaar later genoemd in een akte uit 1028 waarbij de bisschop van Utrecht een schenking bevestigde van goederen aan de St. Paulusabdij, waaronder hoeven in Soest. Hees wordt al in 838 met name genoemd en het is bepaald niet uitgesloten dat zich in de nabijheid daarvan een of meerdere nederzettingen eerder manifesteerden. Ook dat zou nader onderzoek kunnen uitwijzen.

Als we bij gebrek aan beter toch even aannemen dat inderdaad al hoeven in Soest in de achtste eeuw actief waren met landbewerking dan is aannemelijk dat op het zuidelijk deel van de Eng zeer waarschijnlijk het eerst de ontwikkeling van de Eng als bouwland ter hand is genomen door de hoeveniers die zich gevestigd hadden in het gebied genaamd het Korte Eind, het bebouwingslint langs de zuidflank van de Soester Eng. In

ieder geval behoort dat gebied tot de oudste permanent bewoonde delen van Soest. Je zou het ook het begin kunnen noemen van het ontstaan van het esdorp Soest in de vroege middeleeuwen. Overigens vond in de 10e eeuw voor Christus, dus nog voor het jaar 1000, een belangrijke ontginning plaats in Soest. We hebben het dan over het gebied gelegen tussen de Eemstraat en de Grote Melmweg dat door graaf Wichman van Hamaland was ontgonnen en deel uitmaakte van een nog groter ontginningsgebied dat zich ook over de Eem uitstreckte. Aannemelijk is dat dit ook heeft geleid tot een verdere ontginning van de gronden op de Eng als bouwland. In ieder geval leidde die ontginning tot de uitbreiding van het aantal hoeven in Soest met 13. De dochter van de graaf had de helft van deze hoeven geschonken aan de bisschop en die heeft op zijn beurt die hoeven geschonken aan de St.Paulusabdij. De schenking van de bisschop aan de St.Paulusabdij in het begin van de 11e eeuw omvatte dan ook in totaal 14 hoeven in Soest en zeven in Hees. De middeleeuwse esdorpvorming die nu mede gestalte kreeg in het gebied van de latere Lange Brinkweg stemt overeen met de periode waarin ook elders de permanente nederzettingen bij essen (engen) vorm kregen. De hoeven waren onderdeel van het toen geldende hofstelsel, hetgeen betekende dat de hoeveniers als horigen behalve persoonlijke diensten de verschuldigde tiens keurmede en heergewaad dienden te betalen alsmede nog belast waren met de betaling van het tiende deel van de opbrengst. In de 14e en 15e eeuw werd die tiensverhouding omgezet in een leenverhouding.

Ik maak nu een grote sprong van het eind van de Middeleeuwen naar de eerste helft van de 19e eeuw. Ik kom straks nog wel even terug op de tijd daartussen. Over de ruimtelijke orde van Nederland in de eerste helft van de 19e eeuw (de periode 1798-1848) is een prachtig boek beschikbaar van Auke v.d. Woud getiteld 'Het lege land'. Geert Mak noemde het het mooiste boek dat hij kent van het 19e eeuwse landschap. Het beeld van het vroeg 19e eeuwse platteland werd volgens v.d. Woude gekenmerkt door een tweetal algemene eigenschappen, t/w/ 1) langdurige vochtigheid en 2) uitgesproken leegheid. Deze laatste eigenschap daar gaat het me in dit verband om, was zeker ook van toepassing op Soest in die tijd en het is van belang dit kenmerk, dus die leegheid, in gedachten te houden nu we het hebben over een gebied dat zich met dank aan de actievoerende bevolking tijdens de jaren zeventig van de vorige eeuw in een volle en niet al te fraaie stedelijke omgeving toch nog manifesteert – in alle betrekkelijkheid overigens – als een stukje leeg land dat mijns inziens juist daarom zo vol is van betekenis. Dezelfde Auke v.d. Woud heeft enkele jaren geleden een nieuw boek het licht laten zien getiteld 'Een nieuwe wereld; Het ontstaan van het moderne Nederland'. Daarin doet hij verslag van de enorme veranderingen die in het midden van de 19e eeuw op gang kwamen en die in de tweede helft van die eeuw en vervolgens ook in de daarop volgende eeuw het beeld van Nederland als een leeg lang geheel heeft doen verdwijnen. Dat geldt ook voor Soest al zijn de ontwikkelingen daar vooral in het laatste kwart van de 19e eeuw en het eerste kwart van de 20e eeuw in de ruimtelijke manifestatie voor het eerst pregnant zichtbaar geworden. Heel duidelijk voorbeeld daarvan is de aanleg van de spoorlijn Utrecht –Baarn en de daaraan gekoppelde gevolgen.

De veranderingen manifesteerden zich niet alleen in het waarneembare fysische uiterlijk van het landschap maar er vond ook een verandering plaats in de beleving van het landschap. Werd in de eerste helft van de 19e eeuw door de meesten de woeste grond ervaren als onland waar het kon spoken en in samenhang daarmee het volksgeloof welig kon tieren, in de tweede helft van de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw toen de veranderingen zich manifesteerden werd de schoonheid van het daarvoor bestaande landschap ontdekt. Meestal gebeurde dat het eerste door buitenstaanders en met name kunstenaars (schilders en schrijvers) hebben daarbij een rol van betekenis gespeeld door in hun werk die schoonheid weer te geven. Van de schilders kunnen worden genoemd, Isings, Wijnman, Sleswijk, 1 ' Hoest). En uiteraard mag in dit verband de naam van Rinke Tolman niet ontbreken. Ook in streekromans met Soest als decor wordt de Eng genoemd. In mijn artikel over de Zuidelijke Eng in het blad "Tussen Vecht en Eem" heb ik een gedicht opgenomen van Graddus van Rey waarvan ik de ontstaansdatum niet ken en dat was gepubliceerd in de Soester Courant van 1954. In dat gedicht wordt in de Soester taal de lofzang van de Eng bezongen . Ook wordt in dat gedicht in geromantiseerde bewoordingen gerefereerd aan vroegere veldslagen op de Eng. Hoewel die veldslagen zeker ook deel uitmaken van de cultuurhistorie zal ik ter wille van de tijd daarbij niet verder stilstaan.

Voor de autochtone bevolking van Soest en de bestuurders stond de schoonheid van het landschap van de Eng en de bescherming daarvan rond 1900 bepaald niet centraal. Weliswaar was er belangstelling voor het ontluikende toerisme (de VVV is in 1906 opgericht), maar bij aanprijzing van het landschap ging de aandacht meer uit naar bossen en heidevelden dan naar de Eng. Ik ben ter voorbereiding van deze lezing voor de aardigheid nog eens in het gemeentearchief op zoek gegaan naar de sporen van afwegingen die een rol zouden kunnen hebben gespeeld bij ontwikkelingen op de Eng. Een voorbeeld. In november 1904 verzocht de Kerkvoogdij van de Ned. Hervormde Gemeente om vergunning voor de aanleg van een begraafplaats op de Eng. De toenmalige burgemeester van Soest, Loten van Doelen Grothe nam dit verzoek binnen een week onder zijn arm mee naar de B. en W. vergadering in november en stelde voor het advies hierover in te winnen van de inspecteur van de volksgezondheid vanwege de aanwezigheid van een waterput binnen een afstand van 50 m alsmede de aanwezigheid van het stationsgebouw Soest binnen dezelfde afstand. In de destijds geldende Begraafwet was bepaald dat de afstand tot de bebouwde kon minstens 50m diende te bedragen en dat geen waterputten mochten worden geslagen binnen een afstand van 50 m van de begraafplaats. De inspecteur reageerde binnen 14 dagen met de mededeling dat in de Begraafwet wel bepaald was dat er binnen 50m van de begraafplaats geen waterputten mochten worden geslagen maar dat er niet stond dat er binnen 50m van een waterput geen begraafplaats mocht worden aangelegd. Een ambtelijke creativiteit die waard is om te worden gememoreerd. En wat de aanwezigheid van het stationsgebouw van het station Soest alsmede een enkel huis kon niet worden gesteld dat de omvang van die bebouwing als bebouwde kom kon worden aangemerkt. Nog in december van 1904 werd toestemming door het college aan de kerkvoogdij gegeven. Van enige betrokkenheid van de raad was geen sprake. Een bestuurlijke daadkracht en snelheid

waarop men enigszins jaloers kan zijn. Ook bij de bebouwing langs de Kolonieweg en later bij de woningbouw langs de Molenstraat geen zorgen over de aantasting van het toenmalige Engelschap. Wel ontstaan er in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw de eerste protesten tegen de uitbreidingsplannen die toen werden gepresenteerd.

In de jaren dertig – om precies te zijn in 1932 – verscheen ook een belangrijke wetenschappelijke publicatie over Soest. Het betrof een dissertatie van Van Itterson getiteld: *Over de historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht*”. Daarin is een heel hoofdstuk (circa 60 bladzijden) gewijd aan Soest. Voor zover ik heb kunnen nagaan heeft die publicatie destijds op geen enkele wijze aandacht in Soest gekregen. Dat werd pas anders toen in 1970 in het jaarboek *Oud Utrecht van 1970* een artikel werd gepubliceerd van mevr. Dr. Gottschalk over de historisch-geografische ontwikkelingen in en om Soest. Dat artikel wordt vaak aangehaald en ook ik kan er niet om heen. De schrijfster begint met de opmerking dat Soest zich afgaande op de plattegronden van de 19e eeuw voordoet als een krans-esdorp, gelet op de rond de ovale eng aanwezige ring van bebouwing. Ze voegt er echter onmiddellijk aan toe dat ofschoon de dorpsvorm aldus op eenvoudige wijze getypeerd lijkt de situatie in werkelijkheid gecompliceerder is en dat de ring van bebouwing eerst in een heel laat stadium tot ontwikkeling is gebracht en dat in oorsprong de aanduiding van Soest als krans-esdorp eigenlijk niet passend is. Zij vindt de benaming brinkdorp toepasselijker afgezien van de secundaire nederzettingen in Soest. Volgens Gottschalks is sprake van een schuchter begin van de ringvorming tegen het eind van de 17e eeuw met de buurten 't Hart en de Bunt en door (afsplitsingen) van agrarische bedrijven. Of dit voor 't Hart inderdaad toen al is begonnen is onduidelijk. In het boek *'Soest in de 17e en 18e eeuw'* maakt de schrijver (Gerard Derks) de opmerking dat er behalve schaapskooien (in 1832 nog 8 in dat gebied) vermoedelijk verdere bebouwing in de periode 1600-1800 volledig daar ontbrak en dat de eerste kleine daghuurderswoningen waarschijnlijk pas verzeen in de vroege 19e eeuw. De ontwikkeling van de ringvorming zou volgens Gottschalk die zich daarbij beroept op een dissertatie uit 1932 van Van Itterson door het dorpsbestuur van Soest – en dat bestond in die tijd nog uit rijke boeren – in de 18e eeuw sterk zijn afgeremd omdat men complexen heide niet aan de meentgronden wenste te onttrekken. Of dat echt het geval was in de 18e eeuw weten we niet. Lezing van Itterson en met name dan het hoofdstuk dat over Soest gaat (zo' n 60 pagina' s) leerde mij dat hij het afleidde uit diverse reglementen in de 18e eeuw die verbodsbepalingen inhielden tot bebouwing en bewerking van die meentgronden voor particulier gebruik. Erg succesvol waren die reglementen niet.

Gottschalk maakt melding van het gegeven dat Soest in 1809 een gedeelte van de meentgronden aan de rand van De Eng in eeuwigdurende erfpacht ging uitgeven, zodat de mogelijkheid ontstond voor verdere bebouwde buurtvorming in de Bunt en 't Hart. Misschien was de gedachte ook toen al “If you can' t beat them join them’”. Was er aanvankelijk sprake van een schuchter begin van ringvorming vaststaat dat in de 19e en 20e eeuw de ringvorming van bebouwing rond de Eng verder gestalte heeft gekregen. Zie de plattegrond waarop is aangegeven de bebouwing, die voor 1915 is

gerealiseerd en de bebouwing in de periode van 1915-1925. Ik heb zojuist al gememoreerd de Brink en wil daarop toch nog even terugkomen omdat een juiste oorspronkelijke typering van Soest is: brinkdorp.

Vanuit het zo juist aangegeven gebied De Brink en de zich daar bevindende boerderijen liepen allerlei dwarsverbindingen naar de Eng en het zou aardig zijn als bij die op sommige plekken nog herkenbare verbindingspaden op informatieve wijze de vroegere relaties tussen de verschillende gebieden zou worden toegelicht. Hoewel het gebied van de Lange Brinkweg buiten het bestemmingsplan De eng valt wordt daar op bla. 30 van de toelichting van het bestemmingsplan terecht toch aandacht aan geschonken vanwege de cultuurhistorische relatie met de Eng. Dat gebied is ook vanwege die relatie aangewezen als beschermd dorpsgezicht maar dat lijkt meer een bescherming op papier dan dat het werkelijk wat voorstelt. Opmerkelijk is ook dat het Korte Eind niet als beschermd dorpsgezicht is aangewezen.

Ik heb eerder opgemerkt dat ik een sprong heb gemaakt van de vroege middeleeuwen naar de 19e eeuw. Door in te gaan op de middeleeuwse esdorpvorming en de brink ben ik intussen toch weer al pratende teruggewandeld naar de eeuwen daarvoor. Wat betekende het bewerken van het bouwland op de Eng in die tijd nu feitelijk behalve ploegen, zaaien en oogsten en in hoeverre was dit van invloed op de ontwikkeling van het landschap?

Eén activiteit van de bewerkers van het bouwland op de Eng naast de al genoemde moet in dit verband zeker vermeld worden: dat is het bemesten van de grond. Constantijn Huygens zei daarover : 'De mest is geen heiligheid, maar doet mirakel waer zij leit'. Het doel gericht verzamelen en toedienen van dierlijke en plantaardige mest ten behoeve van de akkerbouw is veel ouder dan de weg naar Rome. Volgens het boekje 'Landelijk Soest' uit 1994 moeten de bouwlandgronden op de Eng worden aangeduid als eerdgronden en vervolgens staat er dan letterlijk(blz.16); "*De bouwlandgronden zijn sinds de middeleeuwen gevormd door ophoging van de akkers met potstalmest, vermengd met heideplaggen.*" Dat is ongetwijfeld juist, maar roept toch vragen op. Wat wordt bedoeld met: sedert de middeleeuwen. Gaat het om de Vroege middeleeuwen of Late Middeleeuwen. De reden dat ik deze vragen oproep houdt verband met de bestudering van het boek van Theo Spek over het Drentse essenlandschap. Daarin is een uitgebreid hoofdstuk gewijd aan plaggenlandbouw en plaggenbodems in heel Europa. In de eerste plaats wordt in die studie een duidelijk onderscheid gemaakt tussen plaggenlandbouw en plaggenbodems. Anders gezegd: plaggenlandbouw betekent niet altijd vorming van plaggenbodems die het land ophogen. In de tweede plaats worden in die studie duidelijk kritische kanttekeningen geplaatste bij de gedachte dat men de ouderdom van de plaggenbodems zou kunnen aflezen aan de dikte van een plaggenbodem(de z.g. 1 mm per jaar theorie).In het fraaie boekje 'Een jaar op de Neng' van Hans Kruiswijk las ik op blz.47 dat ook de voorzitter van de stichting de Eng, dhr. Augustinus uitgaat van de één millimeter methode. In het rapport "DeSoester Eng" uit 1981 wordt uitgaande van een 1m-dikke humeuze grondlaag uitgegaan van een

plaggendekbodemvorming gedurende 1000 jaar. Volgens Spek leert nadere beschouwing van de formatieprocessen van plaggendekken dat er tal van factoren zijn die invloed hebben uitgeoefend op de plaggendekken en de dikte daarvan. Per gebied is nader onderzoek nodig. In het boek van Spek staat vervolgens: *‘Toekomstig onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van plaggenbodems op de Utrechtse en Gooise engen zou zich het beste kunnen concentreren op de laagste delen van de engen omdat hier de kans het grootst is om min of meer ongeschonden akkerbodems in de ondergrond aan te treffen. Nog beter is het om profielen te hebben met een vlakke ligging, b.v. op engen die boven op een stuwwalplateau gelegen zijn, zoals b.v. de Soester Eng’* (blz.754). Tot zover het citaat Een duidelijke aanbeveling lijkt mij tot verder onderzoek. Met enige verbazing heb ik vervolgens kennis genomen van de tekst van de toelichting op het bestemmingsplan over de archeologie. Eerst staat er de zin: “Uit een eerste inventarisatie komt naar voren dat er in het gebied geen archeologische vindplaatsen te verwachten zijn”. Acht regels verder staat er: “Het oude plaggendek dat binnen een groot gedeelte van het plangebied aanwezig is, verhoogt de kans op onverstoorde archeologische resten uit eerdere perioden. Vervolgens wordt gesproken over een gebied met hoge archeologische verwachting.

Vermoedelijk dateert de vorming van de plaggendekbodem via de potstalmest vanaf de Late Middeleeuwen. Dat betekent niet dat voor die tijd geen enkele bemesting plaatsvond. Wel was toen algemeen gebruikelijk de toepassing van het drieslagstelsel, waarbij op z’ n minst een jaar de grond braak bleef liggen na twee jaar gebruik voor roggeteelt.

Of de boeren op de Eng ook gebonden waren aan afspraken over het gelijktijdig bewerken van het land (o.a. in verband met mogelijk gebruik van percelen die niet aan een weg waren gelegen) – zoals elders in ons land op essen gedurende een aantal eeuwen in de volle middeleeuwen en soms ook nog daarna gebruikelijk was, is niet bekend. Het kwam voornamelijk voor in die gebieden waar als gevolg van eeuwenlange erfdelingen in de middeleeuwen het grondbezit steeds meer was versnipperd en verspreid en beheer op individuele basis daardoor moeilijk werd. In het rapport van 1981 staat dat in Soest een grote versnippering werd voorkomen door het voor de horige boeren geldende erfrecht, waarin werd bepaald dat de hoeven onverdeeld op de erfgenamen moesten overgaan. In het boek van de Gebr. Hilhorst wordt overtuigend aangetoond dat ook in Soest splitsingen voortdurend voorkwamen. Hoewel ook in Soest de rechtsverhoudingen in de loop van de volle en late middeleeuwen aanzienlijk zijn veranderd en erfdelingen dus ook voorkwamen ben ik geen bepalingen tegengekomen in de regelingen van de “buren/het gerecht” die duiden op de verplichting tot bewerking binnen afgesproken en gebonden tijden. Elders is gebleken dat de percellering van het middeleeuwse landschap in vele gevallen helemaal niet kan worden afgeleid van de 19e eeuwse kadasterkaart. Of dit ook voor Soest geldt weet ik niet en zou onderzocht moeten worden. De constatering op blz.16 van het bestemmingsplan in navolging van eerdere publicaties dat de verkaveling dateert uit de vroege middeleeuwen kan juist zijn maar kan zonder verder onderzoek niet overtuigend aangetoond worden. Bij nader onderzoek zou dan ook moeten worden gezien of de veldnamen kunnen worden

gelokaliseerd die de amateur-historicus Heupers heeft verzameld uit achttiende eeuwse stukken (overdruk Jaarboek Oud Utrecht 1971). Inzicht in oude percelering en locatie van de veldnamen kan ook een antwoord geven op de vraag of er in het verleden toch omheinde perceeltjes op de Eng waren in tegenstelling tot het latere en ook nu nog geldende kenmerk van de essen/engen waar perceelsafscheidings d.m.v. omheiningen zo goed als afwezig zijn. Tenslotte wil ik nog iets opmerken over de belangrijkste leverancier van de mest voor het bouwland: de schapen.

Velen van u kennen ongetwijfeld het kunstwerk van de kunstenaar Jan Spiering dat is geplaatst langs de Soesterengweg tegenover de splitsing met het Klinkveld waarbij zijn afgebeeld schapen met een herder. Het is een herinnering aan oude tijden. Even heb ik me afgevraagd of dit kunstwerk wel op de juiste locatie is geplaatst. Immers primair was de Eng in gebruik als bouwland en vond het weiden van de schapen elders plaats. Weliswaar staat in de natuurtoets bij het bestemmingsplan dat vroeger beweiding plaatsvond in herfst en winter met schapen ,maar wat wordt bedoeld met het woord ‘ vroeger’ en gold dit ook voor de zuidelijke eng.

In een ordonnantie uit 1784 was in artikel 12 bepaald:

“Niemand zal met eenige losse paarden, veulens, koeijbeesten, verken, schaapen, lammeren off ander groot off kleijn vee, bij koppels lopende, mogen drijven over den engh bij ;t koorn, maar zal een ijgelyk als van ouds moeten drijven over de gemeene weegen, lopende langs het hart off over de dorpsbrinken op de boete van twaalf gulden”.

Volgens artikel 14 zouden aan weerskanten van de eng als vanouds bordjes worden gezet met de inhoud van artikel 12.

Itterson zou in de neiging van de bureu om kudden vee op de eng te drijven een rudiment willen zien van de uitoefening van het recht van stoppelweide en merkte in zijn dissertatie op dat dit aloude gebruik zich door de loop de jaren had weten te handhaven, zo zelfs dat tegen het eind van de 18e eeuw hiertegen nog maatregelen diende te worden genomen.

Toch vind ik het kunstwerk bij nader inzien goed gesitueerd. Het is dicht bij de plaats waar volgens de kadasterkaart uit 1905 zich een schaapskooi bevond en wat misschien heden ten dage belangrijker is: de loop- en kijkrichting van de schapen is gericht op het gemeentehuis. Is daarvan dan heil te verwachten als het gaat om voldoende aandacht voor de cultuurhistorische en landschappelijke waarden van het nog resterende englandschap. Nee en ja. Nee, omdat ondanks de erkenning van de cultuurhistorische betekenis van de Eng er geen sprake is van een afgewogen toekomstvisie en daarop afgestemde uitvoeringsplannen. Ik zou dit met voorbeelden kunnen illustreren. Ja, - toch ja, omdat mijn diepe overtuiging is dat in ons door en door cultuurhistorische landschap de omgang met dat landschap slechts de uitkomst kan zijn van een democratisch proces met alle risico’ s van dien. In dat democratische proces moeten we dan wel onze rol vervullen en daarvoor is deze voordracht en de straks daarop volgende gedachtewisseling mede bedoeld.